

Kádár Éva

Genrih Jagoda – egy tömeggyilkosság bűnrészese és áldozata

Oroszország Legfelsőbb Bírósága 2015. április 2-án elutasította azt a felülvizsgálati indítványt, amelyet az 1938-ban koncepciós perben elítélt és kivégzett Genrih Jagoda, egykori NKVD-vezető jogi rehabilitációja iránt nyújtottak be. Jagodát a Buharin-perben ítélték halálra kémkedés és összeesküvés koholt vádjával, amelynek rajta kívül az összes többi vádlottját a per 50. évfordulóján, 1988-ban rehabilitálták.¹

A legfelsőbb bírói fórum – az ügyben ezt megelőzően döntést hozó bíróságokhoz hasonlóan – egy igen összetett jogi problémával találta magát szembe 2015-ben, ugyanis „a vádlottat” kétségtelenül el nem követett bűntettekért ítélték el az eredeti perben, ugyanakkor a sztálini terror kiépítésében súlyos bűnöket követett el. A bírói tanács döntése bizonyos szempontból jogi képtelenségnek tekinthető, ugyanis ezáltal jogilag megerősítették, valósnak ismerték el a koncepciós per ítéletében foglaltakat. A korábbi döntések – például az 1988-ban hozott ítélet – meghozatala során a bíróság elsősorban természetjogi szempontokat vett figyelembe, mint például a társadalom igazságérzete, az áldozatok leszármazottainak érzékenysége, amelyet sértene egy olyan jogi lépés, amely a sztálini tömeggyilkosság egyik bűnrészeseit menten fel (bármilyen) bűnei alól. A 2015-ben hozott ítéletet az orosz Legfelsőbb Bíróság azonban olyan, jogon kívüli szempontokkal indokolta, amelyek közé politikai célok is sorolhatóak: az állam demonstrálni kívánja ezzel a sztálini bűnöktől, a sztálinista, totalitárius államberendezkedéstől való elhatárolódását, ugyanis Putyint korábban többször vádolták azzal, hogy a kommunista diktatúra időszakát igyekszik tisztára mosni, annak idealizálására törekszik.² Alekszandr Jakovlev, a politikai terror áldozatainak rehabilitációjával foglalkozó – az orosz elnök mellett működő – bizottság elnöke szerint a megfelelő megoldás esetükben az a hosszú és bonyolult eljárás lehetne, amelynek során a koncepciós vádak alól felmentik, majd újra perbe fogják őket azokért a bűncselekményekért, amelyeket elkövettek.³ Jagoda tettesteinek megítélését megnehezíti az is, hogy a sztálini terrorban való bűnrészessége mellett több

esetben fel is lépett annak brutális gyakorlata ellen, amelyvel hozzájárult későbbi elítéléséhez.

Tanulmányomban pontosabb képet szeretnék adni Genrih Jagoda tevékenységéről, szerepéről és személyiségéről, hozzájárulva ezzel az egykori NKVD-vezető objektívebb történelmi és jogi megítéléséhez, illetve értékeléséhez.

1. Genrih Jagoda – egy csekista karrierje elindul

Genrih Grigorjevics Jagoda 1891. november 7-én született zsidó kézműves családban a cári birodalomhoz tartozó Lengyelországban. Pontos születési helye nem ismert, a különböző források eltérően jelölik meg: Lódz, Rybinszk, illetve Nyizsnij Novgorod szerepel közöttük. Apja, Grigorij Filippovics Jagoda órásmeszterként kereste kenyerét, anyja, Marija Gavrilovna nyolc gyermeket hozott a világra, négy fiút és négy lányt. Genrih már gyermekkorában, 1904/05-ben a forradalmi mozgalom titkos nyomdájában dolgozott. 1907-ben csatlakozott az orosz bolsevikok Oroszországi Szociáldemokrata Pártjához. Pártmunkát Nyizsnij-Novgorodban, Péterváron és Moszkvában végzett. Ifjúkorában Nyizsnij-Novgorodban élt, ahol kapcsolatba került a későbbi kiemelkedő bolsevik vezető, Jakov Szverdlov családjával. Itt ismerkedett meg Makszim Gorkijjal is, akivel egész életre szóló barátságot kötött. Középfokú tanulmányainak befejezése után statisztikusként,

Genrih Jagoda 1915-ben⁴

majd vegyészként dolgozott. Már tizennégy éves korában közreműködött a Szverdlov által kiadott helyi bolsevik újság terjesztésében; ugyancsak az ő hatását kell látnunk abban, hogy 1907-ben csatlakozott a szociáldemokrata párthoz. 1911-ben Moszkvában letartóztatták, két évet töltött száműzetésben. Szabadulása után a cári székvárosba ment, és a Putyilov-gyár egészségügyi részlegének alkalmazásában állt. 1915-től a hadseregben szolgált. A forradalmak évében a bolsevik párt katonai szervezetében tevékenykedett, tagja volt a *Szoldatszkaia Pravda* szerkesztőségének.

A polgárháború első éveiben a déli, majd a keleti fronton szolgált. 1919-ben előbb a Külkereskedelmi Népbizottság Kollégiumában bízták meg feladatokkal, majd ugyanezen évben került a VCSK (*Vszerosszjizskaja cserezicsajnaja komisszija po borbe sz kontrevolucijeji szabotazsem*, Össz-oroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra) állományába. 1920 januárjában kinevezték a Cseka Különleges Osztálya (*Oszobij Otyvel*) adminisztratív vezetőjévé. Jú-

Az Ochrana nyilvántartó lapja Jagodáról 1912-ből

lius 29-én tagja lett a Cseka kollégiumának; decemberben már adminisztratív vezetőként szignálta a Rendkívüli Bizottság egyik rendeletét. 1923 szeptemberében foglalta el Menzsinszkij mellett az OGPU második elnökhelyettesi posztját, majd Dzerzsinszkij halála után első elnökhelyettesé nevezték ki.⁶

2. Az elvetett javaslat és következményei

Ebben az időszakban a sztálini terror következtében hatalmasra duzzadt mennyiségű politikai fogoly elhelyezése komoly problémát jelentett a vezetés számára. Ennek megoldása érdekében a Politbüro 1929. június 27-én megerősítette a határozatot a „bebörtönzöttek munkájának felhasználásáról”, amelyet az ország távoli és vidékein létesítendő táborokban kell realizálni kolonizációs céllal, valamint természeti kincsek kitermelése végett.⁸

Genrih Jagoda, Vjacseszlav Menzsinszkij és Felix Dzerzsinszkij (1924)⁷

Kezdetben 50 000 embert befogadni képes táborokról volt szó. De a terrorhullám fokozódásával és a kolhozok létrehozásával egyidejűleg foganatosított letartóztatások következtében hirtelen megnövekedett az újonnan létrehozott táborokban fogva tartottak létszáma, amely 1930. január 1-én már elérte a 180 000 főt. Az OGPU vezetősége számára probléma volt ennek a nagyszámú embernek a gazdasági felhasználása. Korábban ilyen nagyszámú fogolyra nem készítettek tervek. Az első időkben a Gulag perspektívája még nem volt világos annak parancsnokai számára sem.⁹ Jagoda ekkor szokatlan javaslattal állt elő, ami ellentmondott az akkor széles körben vallott kollektivistá elveknek, amelyeknek értelmében az egyén kíméletlenül feláldozandó „a közösség érdekében”, és amelyek az

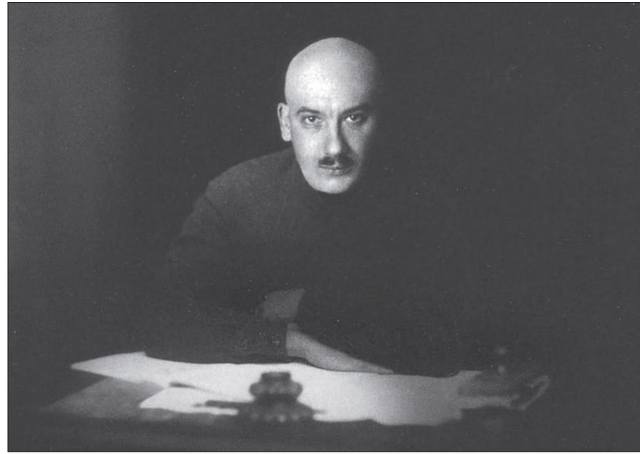
„ellenségnek” bélyegzettekkel szemben nem ismertek kegyelmet. Jagoda mint az OGPU elnökhelyettese 1930. április 12-én éles hangon bírálta a táborok rendszerét, és indítványozta, hogy helyettesítsék azokat településekkel az ország távoli vidékein. Javaslata alapján a bebörtönzöttek az ilyen településeken a

családjukkal együtt élhettek volna, fakitermelési és egyéb ipari üzemekben munkát végezve. Száműzöttek telepeinek, speciális falvaknak a létrehozását javasolta. Véleménye szerint az ilyen rendszer megfelelő módon biztosította volna a száműzöttek kötődését ezekben a falvakban az új földekhez. Arra hivatkozott, hogy a fogvatartottak értelmes munkával könnyebben épülhetnek vissza a társadalomba.¹⁰

Nem tudni, hány ember menekült volna meg a haláltól, ha Sztálin elfogadja Jagodának a többihez képest szokatlanul humánus elgondolását. Azonban a népbiztos javaslatát képtelenségnek minősítették, és azonnal elutasították, hiszen Sztálin célja elsősorban a rabszolgamunka kiaknázása volt, ahol az emberi élet csupán fogyóeszköznek számított, így a naivnak tartott Jagoda-féle terv helyett a tábortok expanziójára esett a választás. Jagoda így kénytelen volt végrehajtani Sztálin parancsát: irányító szerepet betölteni az általa embertelennek tartott és ellenzett lágerrendszer kibővítésének megszervezésében. Ebben az időben kezdődött életének az az időszaka, amikor a lelkiismereti válság, a depresszió elől egy álomvilágba menekült, amelyet az általa anyagilag támogatott, kényeztetett művészek társasága, a szépség, a luxus és az erotika töltött ki. Egy olyan világ, ahol kiélhette az adásra, a nagylelkű mecénáskénti segítségnyújtásra, a szeretetre irányuló vágyát. Itt lehetősége volt gyengédnek és jónak lenni, megnyilvánulhattak személyiségének rejtett, elfojtott késztetései.

A külvilág azonban, amely folyamatos színjátékot követelt tőle, közben egyre kegyetlenebbé vált, és őt is erre kényszerítette. A kényszermunka, miközben hagyományos ágazataiban megőrizte addigi jelentőségét, ekkorra már a népgazdaság szinte minden területén képviseltette magát. A lágerrend-

szertörténetében fordulópontot jelentett 1929, mivel az egy évvel korábban indult első ötéves terv nagyszabású

Jagoda az irodájában (1930)¹¹

célkitűzéseinek eléréséhez egyre nagyobb számú munkaerőre volt szükség. Ezért ekkoriban rohamosan megnőtt a munkára fogottak száma és a büntetések időtartama is. Ennek részeként valósult meg a hírhedt Fehér-tengeri csatorna, a *Belomorkanal* megépítése is, amelyet mindössze húsz hónap alatt, 1931 szeptemberé és 1933 áprilisa között készítették el napi 11 órás rohammunkában.

Az 1930-as évek elején az OGPU-táborok rendszere tovább szélesedett.

A legfelsőbb hatalom folyamatosan hozott határozatokat az új építkezésekről és az ország térképén az olyan pontokról, ahol várható volt a bebörtönzöttek munkaerejének felhasználása. Így a *Politbüro*

1930. május 5-én határozatot hozott az Onyega-tótól a Fehér-tengerig húzódó csatorna építése végett folytatandó geológiai kutatásokról, 1932. február 23-án pedig a távol-keleti vasút építéséről.¹² A csatornaépítési munkálatok irányítására Sztálin Jagodának adott parancsot. Sztálin lassúnak találta az építkezés tempóját, így a kényszerhelyzetben lévő OGPU-vezetőnek embertelen gyorsaságú, pihenés, szabadnapok nélküli rohammunkát kellett diktálnia, amely rengeteg áldozatot követelt. Már nem mert lázadni, az elitéltek sorsát enyhítő javaslatokat tenni, csak megtört lélekkel tette, amit követeltek tőle. Ennek a grandiózus és embertelen tempójú építkezésre Sztálin rengeteg emberéletet áldozott fel: a halottak száma megközelítőleg ötvezer volt.

1934. október 27-én pedig, mintegy az első ötéves terv záróaktusaként, meg-

alakult a Gulag, az ugyanebben az évben felállított NKVD (Össz-szövetségi Belügyi Népbiztosság) szerve, az első olyan hivatal, amely egy kézbe fogta össze a kényszermunka-intézményeket és működésüket összehangolta.¹³

Jagoda megsemmisíti a Moszkva-Volga csatornát építő Gulag-tábort (1935. szeptember 3.)¹⁴

3. A Kirov-gyilkosság rejtélye

„Szolgálati” jutalmaképpen Jagodát 1930-ban kinevezték a párt Központi Bizottságának pót-, 1934-ben teljes jogú tagjává. Valóban jelentős hatalomhoz 1934 júliusában, Vjacseszlav Menzsinszkij halála után jutott. Ekkor került az OGPU funkcióit átvevő Belügyi Népbiztosság (NKVD) élére. Máiig sem kellően tisztázott és felderítetlen szerepet játszott e drámai fordulatokat hozó év nyarától a Szergej Mironovics Kirov meggyilkolásával összefüggő eseményekben. Sajátos és tragikus paradoxona e korszaknak, hogy az ő esetében igaz lehet a harmadik moszkvai perben ellene is felhozott vád – amely mások esetében tökéletesen hazug volt –: a közreműködés Kirov meggyilkolásában¹⁵ (bár a történészek a mai napig nem találtak erre döntő bizonyítékot). A kérdés kutatóinak többsége ma azon a véleményen van, hogy Kirovot Sztálin parancsára ölték meg az NKVD által megszerzett módon, amelynek vezetője ekkor Genrih Jagoda volt. Ennek oka az volt, hogy Kirovban Sztálin vetélytársat látott annak népszerűsége miatt, és rettegett attól, hogy politikai ellenfelei összeesküvést szőnek, és őt akarják majd a helyére ültetni.

Alexander Orlov is ezt a nézetet vallja, aki a *The secret history of Stalin's crimes* című, közvetlenül Sztálin halála után megjelent művében sok, addig titokban tartott eseményről lebbenti föl a fátylat. Szerinte Sztálin azért találta ki ezt az abszurd legendát Jagoda összeesküvésben való bűnösségéről, hogy elhárítsa magáról a vádat a Kirov-gyilkossággal kapcsolatban, amelyet (feltételezhetően Jagodával együtt) ő szervezett meg, annak érdekében, hogy alapot teremtsen a később megrendezendő pereknek. Amikor Kirovot meggyilkolták, Sztálin Leningrádba utazott, látszólag azért, hogy kivizsgálja a gyilkosságot, de valójában azért, hogy lássa: elég óvatosan hajtották-e végre azt. Amikor Sztálin felfedezte, hogy az NKVD keze világosan tetten érhető az ügyben, minden energiájával arra koncentrált, hogy megsemmisítse az NKVD-részvétel nyomait. Gyorsan kivégeztette Kirov gyilkosát, Leonyid Nyikolajevet, és parancsba adta, hogy bírósági tárgyalás nélkül likvidálják mindazokat a személyeket, akik ismerték az NKVD igazi szerepét a Kirov-gyilkosságban. Azonban Sztálin túlzottan optimista volt, amikor azt gondolta, hogy Kirov meggyilkolásának titkát sohasem fog-

ják felfedezni. Abban az időben nem fordított elég figyelmet arra a tényre, hogy Kirov helyettesei tudták: azon az estén, amikor Kirovot meggyilkolták, az NKVD-s öröket titokzatos módon eltávolították arról az emeletről, ahol Kirov hivatalai el voltak helyezve. Kirov helyettesei azt is tudták, hogy Nyikolajevet már két héttel a gyilkosság előtt elfogták az örök, amikor megkísérelt töltött revolverrel behatolni a Szmolnijba, és ennek ellenére mégis belépési engedélyt kapott, amikor aztán bejutott Kirov hivatalába, és meggyilkolta őt.¹⁷

De a legjelentősebb tényező, ami hozzájárult annak a hírek az elterjedéséhez, hogy Kirovot maguk a hatósági szervek gyilkoltatták meg, abban a tényben rejlik, hogy Sztálin utasította Jakov Agranovot és Szergej Mironovot, hogy tisztítsák meg Leningrádot a „kirovistáktól”. A Kirov-gyilkosságot követő néhány hónap leforgása alatt az NKVD leningrádi szervei Kirov apparátusának minden tagját elhelyezték Leningrádból Szibéria és az Ural legtávolabbi régióiba. A Szovjetunió történetében ez volt az első eset, amikor párttisztviselők új kinevezését nem a pártszervek, hanem az NKVD határozta meg. 1935 nyaráig mintegy 3500 embert távolítottak el ezen az úton. Mindez erősen emlékeztetett arra, amikor egy évvel korábban Leningrádot a zinovjevistáktól tisztították meg, amikor a Grigorij Jevszejevics Zinovjev által vezetett ellenzék vereséget szenvedett. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a leningrádi és moszkvai politikusok körében az a hír kezdett elterjedni, hogy Kirov egy új ellenzék vezetője volt,

amely a Központi Bizottsággal szemben állt, és ez összefügg a meggyilkolásával.¹⁸

Az NKVD-tisztviselők körében a Kirov-gyilkosság titka konkrét formában járt körbe, és 1936 végén a Központi Bizottságnak majdnem minden tagja tudta, hogy az NKVD leningrádi részlegének köze volt a gyilkossághoz.¹⁹

Azt az egész ország tudta, hogy az NKVD Sztálin meghosszabbított karja. A párt jobban informált körei azt is tudták, hogy Jagoda csupán névleges feje az NKVD-nek, és annak igazi főnöke maga Sztálin. Ezért, aki tudta, hogy az NKVD-nek köze van a gyilkossághoz, azt is tudta, hogy erre akkor Sztálin adott parancsot.²⁰

Sztálin volt az utolsó egyike, akik megtudták, hogy a Kirov-gyilkosság titka immár széleskörűen ismert. Ez

Szergej Mironovics Kirov¹⁶

a körülmény azzal magyarázható, hogy Jagoda nem merte jelenteni Sztálinnak. Még élénken a fülébe csengett, hogy Sztálin korábban őt „kétbalkezesnek” nevezte, és félt most Sztálin újabb szemrehányásától. A párt Központi Bizottságának azon tagjai, akik hallották a Kirov-gyilkosságra vonatkozó szenzációs hírt, szintén nem siettek jelenteni azt Sztálinnak, mert attól féltek, hogy akkor automatikusan azok közé kerülnek, akik Sztálin szerint túl sokat tudnak. Amikor Sztálin végre értesült az elterjedt hírekről, már túl késő volt ahhoz, hogy bármit is tegyen a hírek terjedésének megakadályozására. Sztálin egyetlen kiutat látott: nyíltan el kell ismerni, hogy a Kirov-gyilkosságot az NKVD szervezte meg, és mindezért Jagodát kell felelőssé tenni. Mindazonáltal, miközben Jagodát tette meg bűnbaknak, felelősnek a Kirov-gyilkosságért, visszaemlékezett arra, hogy az első két moszkvai per során ugyan ezen gyilkosság elkövetéséért más embereket: Zinovjevet, Lev Boriszovics Kamenyevet és számos régi bolshevikot tettek meg. Nos, ha a Kirov-gyilkosság régi változata szerint a bűntettet Zinovjev és Kamenyev szervezte meg, és a legújabb változat szerint Jagoda, akkor a logika elemi szabályai szerint Jagoda szükségképpen bűntársa Zinovjevnek és Kamenyevnek. Ezért a koncepció per sajátos logikája arra kényszerítette Sztálint, hogy ezt a két, egymással összeegyeztethetetlen változatot egyé gyúrja, és kitaláljon egy abszurd legendát: azt, hogy Jagoda, aki a Zinovjev–Kamenyev-per előkészítését irányította, valójában az ő bűntársuk volt.²¹

Alexander Orlov szerint, ha Sztálinnak nem lett volna szüksége arra, hogy a Kirov-gyilkosságért való felelősséget magáról áthárítsa Jagodára, akkor nem ültethette volna Jagodát a vádlottak padjára. Jagoda és az ő megfizethetetlen szolgálatának elvesztése Sztálin számára óriási áldozatot jelentett. Jagoda a szolgálata 15 éve alatt Sztálin alteregójává vált. Senki sem értette meg Sztálint úgy, mint Jagoda. A Sztálinhoz közel állók közül senki sem tett annyit érte, mint ő. Sztálin senki iránt nem viseltetett akkora bizalommal közülük, mint iránta.²²

A XX. kongresszuson mondott beszédében Hruscov nyíltan szólt az NKVD leningrádi szerveinek bűnös hanyagságáról, sőt esetleges bűnrészességéről. Sok történész e kornak hiteles adataként fogadta el, hogy Sztálin a népbiztos helyettese, Trilisszer által egy évvel korábban elé tárt kompromittáló információk birtokában tudta rávenni Jagodát a közreműködésre.²³

Amy Knight *Ki ölte meg Kirovot?* címmel írt egy tényfeltáró és nagyon érdekes könyvet, amelyben új megközelítésből igyekszik megfejteni a rejtélyt. Szerinte világos, hogy az a személy, aki a legtöbbet nyert a gyilkosságból, maga Sztálin volt, mivel ez ideális ürügyet kínált a számára, hogy kiküszöbölje a korábbi ellenzék maradványát, és végrehajtsa a tisztogatást. Trockij 1929-ben próféta módon megállapította:

„Sztálinnak csak egy lehetősége van: megpróbálni húzni egy vérvonalat a hivatalos párt és az ellenzék között. Feltétlenül össze kell kötnie az ellenzékot orgyilkossági kísérletekkel, fegyveres felkelésre való előkészületekkel, stb. [...] A manőverezésnek és a problémák kikerülé-

sének impotens politikája, a Párton belül a vezetőség iránt egyre növekvő bizalmatlanság és a gazdasági nehézségek szükségessé tették, hogy a Pártot elkábítsa egy széles skálájú show-val. Szüksége van egy csapásra, egy sokkra, egy katasztrófára.”²⁴

A sokk 1934. december 1-én jött el, lehetőséget adva Sztálinnak példátlan terrorhadjáratának megkezdésére vélt vagy valós ellenfeleivel szemben. Jelenleg a történészek világszerte általánosan elismerik, hogy Sztálin a Kirov-gyilkosságot politikai céljainak elérésére használta fel, utasítva az NKVD-t, hogy hamis összeesküvés vádat koholjon az ellenzék ellen. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága ezt a következtetést 1988-ban vonta le, amikor újra áttekintette a bizonyítékokat Zinovjev, Kamenyev és a Moszkvai Központ ügyében, amelynek alapján annak idején a nyilvános kirakatper rendezték, és az 1988-as eljárás eredményeképpen a hamis vádak alól minden vádlottat felmentettek. Ez a vizsgálat azonban még nem derített fényt a Kirov-gyilkosság titokzatos elkövetőjére vagy kitervelőjére.²⁵

A legnyilvánvalóbb gyanúsított maga Sztálin volt. Valójában számos nyugati történész régóta azt gyanította, hogy ő utasította az NKVD-t, amelynek feje Genrih Jagoda volt, hogy szervezze meg a gyilkosságot.

Robert Conquest 1989-ben megjelent *Stalin and the Kirov Murder* című könyvében összegezte a rendelkezésre álló bizonyítékokat az ügyre vonatkozóan, amelyek között olyan jellegűekre talált, melyek Sztálin bűnössége mellett szólnak. A gyilkosság nemcsak mentséget jelentett számára, amely igazolta a véres tisztogatást, hanem megszabadította egy politikai riválisától is, aki útját állhatta volna terveinek. Noha 1934-ben Sztálin pártvezérsége megkérdőjelezhetetlen volt, a párt aktivistái közül többen kiábrándultak belőle egyre könyörtelenebb megtorló politikája miatt, továbbá azért, mert túlzottan találták azt a hadjáratot, amelynek során a parasztokat kolhozokba kényszerítette. Conquest szerint Kirovot a befolyásos pártvezetők Sztálin lehetséges utódjának tekintették. Ezért, ha nem ölik meg, könnyen főtítkárr lehetett volna, s ha valóban átveszi a párt vezetését, a szovjet történelem és világtörténelem egész más irányt vehetett volna. Szerinte, noha Kirov egyáltalán nem nevezhető demokratának, nem volt örült, paranoiás zsarnok, mint Sztálin, és így nem lett volna képes annak a véres tisztogatásnak a lebonyolítására, amely megtizedelte az országot.²⁶

Bármilyen bizonyítékok szólnak is Sztálin ellen, ezek távolról sem kényszerítő erejűek. Még Sztálin nagy ellenfele, Trockij, aki száműzetésében előre megjósolta, hogy Sztálin gyilkosságokhoz fog folyamodni, sem vádolta sohasem Sztálint azzal, hogy Kirovot előre kitervelten meggyilkoltatta. Még mindig van számos olyan történész mind Nyugaton, mind Oroszországban, akik nem hiszik, hogy Sztálin bűnös ebben a bűncselekményben. Kételyeik középpontjában a motívumok kérdése áll. Vajon Kirov, aki olyan lelkesen nyilatkozott Sztálinról és politikájáról, valójában „mérsékelt” politikus lett volna, aki alternatívát jelentett Sztálinnal szemben? Vagy egyszerűen mítosz volt, amelyet a külföldi emigránsok találtak ki, akik Sztá-

lin ellenségei voltak, és égtek a vágytól, hogy őt Kirov meggyilkolásával vádolják? De még ha Kirov valóban ellenezte volna Sztálin politikáját, akkor sem nyilvánvaló, hogy komoly akadály lett volna Sztálin számára. Sztálin már sikeresen megsemmisítette a különböző bolsevik vezetőket, akik ellenezték az ő kegyetlen politikáját. Nem vetette volna alá magát Kirov a pártfegyelemnek éppen úgy, mint a többi elvtársai tették?²⁷

Továbbá egy orgyilkosság megszervezése mindig kockázattal jár. Amint Sztálin egyik életrajzírója megállapítja: „Sztálin 1936 szeptemberében elbocsátotta Jagodát, mert azzal gyanúsította, hogy védelmezi azokat az embereket, akik ellene vannak. 1938-ban kivégeztette őt. Ez nagyon veszélyes útja annak, hogy valakitől megszabaduljon az ember.” És miért gyilkoltatta volna meg Sztálin Kirovot azokban az órákban, amikor a Szmolnij intézetben dolgozott, ahol bárki jobban keresztezhetette volna a tervet, mint az utcán?²⁸

A legfontosabb az a vitathatatlan tény, hogy Sztálin közel állt Kirovhoz. Úgy tűnik, jobban kedvelte Kirov társaságát, mint a *Politbüro* többi tagját. Csak néhány hónappal korábban Kirov meglátogatta Sztálint a krími Szocsiban, és közvetlenül a Szocsiból való októberi visszatérése után Sztálin felhívta Kirovot Leningrádban, és sürgette, hogy menjen Moszkvába. Kirov kedvence volt Sztálin lányának, Szvetlanának is. Sztálin sógornője, Marija Szvanyidze, aki Sztálint szinte mindennap látta, naplójában ismételtelen megjegyzi, hogy Sztálin fájdalomtól sújtottnak tűnt Kirov halálát követően.

„Arca beesett, sápadt volt, és rejtett szenvedés látszott a szemében [...] Nagyina (Sztálin felesége) tragikus halála után ő [Kirov] volt a legközelebbi személy Sztálin számára, képes volt hozzá őszintén és egyszerűen közeledni, és megadta neki azt a melegséget és vigasztalást, amire Sztálinnak szüksége volt.”

Színészkedett volna Sztálin, fájdalmat színlelt, olyannyira, hogy nem keltette fel a körülötte lévők gyanúját? Amy Knight felveti a kérdést, hogy miként lett volna képes Sztálin oly sok időt eltölteni Kirovval, és látszólag odaadónak lenni irányában, ha arra szőtt terveket, hogy meggyilkoltatja? Nem lehetséges, hogy Kirov elvesztése olyan megsemmisítő erejűnek bizonyult Sztálin számára, aki már lelkiileg amúgy is kiegyensúlyozatlan volt, hogy az indította véres bosszúállásra népe ellen?²⁹

Amy Knight véleménye szerint az a gondolat, hogy a háttérből Sztálinon kívül bárki más irányíthatott volna egy összeesküvést Kirov meggyilkolására, azonnal elutasítható. A Szovjetunió 1934-ben totalitárius társadalom volt, amelynek élén Sztálin állt, és nehéz elképzelni, hogy Jagoda vagy más NKVD-tisztségviselő vállalkozott volna ilyen küldetésre urának tudta nélkül. Nemcsak arról van szó, hogy nem volt semmiféle személyes motívumuk Kirov meggyilkolására, de nagy nehézséget jelentett volna számukra az is, hogy titokban tartsák bűncselekményüket Sztálin előtt. Sztálin parancsára Leningrádban sok NKVD-tisztségviselőt elbocsátottak és börtönbe vetettek, de ez láthatóan azért történt, mert nem voltak elég éberek Kirov védelmében (legalábbis Sztálin erre hivatkozott).

Ami Jagodát illeti, Kirov halálát követően csaknem két évig nem tartóztatták le, amikor Sztálin elhatározta, hogy megtisztítja az NKVD-t, és a tisztségviselőknek egy új csoportjával váltja fel a régieket, olyan emberekkel, akiket megbízhatóbbnak érzett, még két évig szabadlábon hagyta.³⁰

4. A nagy terror kezdete – a Zinovjev–Kamenyev-per

A Kirov-gyilkosság és annak utóhatása egy tízéves lidércnyomás kezdetét jelentette. Egyes történészek azt állítják, hogy a terror, amely kibontakozott a Kirov-gyilkosság után, nem Sztálin nagy stratégiájának terméke volt, hanem ötletszerű, eszeveszett folyamat, amely önmagát táplálta. De ha megfontoljuk, hogy Sztálin aprólékosan belemerült a jegyzőkönyvek és vádiratok másolataiba, és szisztematikusan róttá ki a büntetést a valóságos és képzeletbeli ellenségeire, egy gondosan kitervelt bosszú képe jelenik meg előttünk.³¹

Sztálin tudatosan és részletekbe menően utasította az NKVD-t, hogy fogjon el egész népcsoportokat, még ha csupán egyetlen ellenzékiséggel gyanúsított személy volt is közöttük. Nem felejtette el még a kis sérelmeket sem, amiket a közelmúltban bárki elkövetett ellene. Gondosan nyomában volt potenciális ellenségeinek, még akkor is, ha hónapokon keresztül semmit sem csináltak, mielőtt az NKVD dörömbölt az ajtajukon az éjszaka kellős közepén. Beleszótte a Kirov-gyilkosságot mindenfajta állítólagos összeesküvésbe: Kirov és a gyilkosa volt a mesebeli fonal, ami összekötötte a letartóztatások, perek, kivégzések és munkatáborok végeláthatatlan sorozatát. Úgy tűnik, senki sem maradt érintetlen attól, ami 1934. december 1-én történt.³²

1935 nyarára, a Kamenyevék elleni második per idejére tehetjük Sztálin elhatározását, hogy „új módszerrel”, nyilvános politikai per során számol le az egykori ellenzék vezetőivel. A Belügyi Népbiztosság Jagoda vezette apparátusa ez időtől a koncepció per előkészítésével, a megfelelő mellékszereplők kiválasztásával, a vallomások kikényszerítésével foglalkozott. Jagoda személyes szerepe e műveletekben mindmáig nem tisztázott véglegesen. A legfontosabb döntésekre Sztálin alkalmasint már nélkül jutott, Nyikolaj Ivanovics Jezsov, Andrej Januarjevics Visinszkij és Alekszandr Poszkrebisev – hosszú éveken át személyes titkárságának vezetője – közreműködésével. Egyesek szerint a belügyi népbiztos úgy vélekedett, hogy a végső döntést a vádlottak ügyében a Politikai Irodának kell meghoznia. Talán őt is megtévesztette Sztálin ígérete, hogy Kamenyev és Zinovjev kivégzésére nem kerül sor. Később Jagodát azzal vádolták, hogy „a vizsgálat során fedezte Ivan Szmirnovot”, s hogy „Uglanovot rávette a vádak visszautasítására”.³³

Kamenyev és Zinovjev börtönben volt attól kezdve, hogy 1934 decemberében letartóztatták őket. Jagoda azt javasolta Sztálinnak, hogy titokban folytassák le a bírósági eljárást, de Sztálin ragaszkodott egy nagy nyilvános

perhez. A korábbi ügyekhez hasonlóan Sztálin gondosan követte a vizsgálatot, tanulmányozta a kihallgatási jegyzőkönyveket, sőt új vádlottak nevét írta hozzá a listához. Augusztus elején Visinszkij államügyész egy másolatot küldött Sztálinnak a vádiratról.³⁴

A Zinovjev és Kamenyev elleni vádak az 1935. januári első perük óta jelentősen kiterjesztették. Annak idején csupán azzal vádolták őket, hogy „ösztönözték, sugallták” a Kirov-gyilkosságot. Most ellenük, valamint 14 további vádlott ellen az volt a vád, hogy egy terrorista csoport tagjaként utasításokat kaptak Trockijtól, és összeesküvést szöttek Kirov és különböző szovjet vezetők meggyilkolására, Sztálint is beleértve. A folytonos kihallgatásoktól és az elviselhetetlen börtönbeli körülményektől fizikailag meggyötörve, és Sztálin által személyesen biztosítva, hogy megkímélik életüket, ha vallanak, a vádlottak beleegyeztek, hogy bíróság elé állnak. Ez volt az első per a Kirov-gyilkosság ügyében, amelyet nyilvánosan tartottak, a nyugati sajtó és a diplomáciai testület jelenlétében, és ez jelentős nyilvánosságot biztosított.³⁵

Aminék ez a hallgatóság a tanúja volt – és szemmel láthatóan el is hitt –, az Zinovjevnek, Kamenyevnek és a többi vádlottnak teljes beismerő vallomása. Hátborzongató részletességgel adták elő, hogyan tervelték ki a gyilkosságot, és szerveztek meg egy terrorista csoportot a többi bolsevik vezető meggyilkolására. Az ember meglepődik azok reakcióján, akiknek ismerős volt a Kirov-gyilkosság, amikor hallották az egyik vádlott vallomását:

„Nyikolajev azt a benyomást keltette, hogy eltökélt és meggyőződéses terrorista. Azt mondta nekem, hogy sikerült megtudnia a pontos időpontot, amikor Kirov megérkezik a lakásából a Szmolnijba, ezért meg tudja ölni Kirovot, vagy a Szmolnij közelében, vagy a Szmolnijban.”

Mivel Nyikolajev Kirovnak a Szmolnijba való nem tervezett érkezéséről azon a napon csak egyetlen forrásból értesülhetett – az NKVD-től, amely ellenőrizte Kirov testőrségét –, a vallomás belekeverte a bűnügybe az NKVD-t. Ez nem lehetett felületes elnézés, hanyagság a vád részéről. Másfél éven belül Jagoda nyilvánosan azzal lett vádolva, hogy részt vett a gyilkosságban. Ténylegesen a következő hónapban Sztálin felmentette Jagodát az NKVD vezetésének tisztsége alól, mivel „képtelen volt leleplezni a trockista–zinovjevista csoportot”, és helyette kinevezték az NKVD élére Jezsovot, a Központi Bizottság titkárát.³⁶

Nyikolajevszkij az *Egy öreg bolsevik levele* című munkájában ezt írta:

„Jagodát eltávolították tisztségéből, mert bizonyos enyhe ellenvetéssel élt a [Zinovjev–Kamenyev-] per megrendezésével kapcsolatban, amelyről csak az előkészületek után tudta meg, hogy a megrendezés módja el van döntve. Ő azt akarta, hogy az ügyet vitassák meg a Politbüro-ban.”

Az irattári dokumentumok szerint (amelyeket évekkel később tettek közzé), amikor Jagoda megkapta a vallomások másolatát a vádlottak egyre növekvő listájáról, amelybe

belevonták Trockijt az összeesküvésbe, azt írta, hogy ezek a dolgok „lehetetlenek”, ez „egy hazugság”.³⁷

Jagoda ellenállása nem sokáig maradt megtorlatlanul.

Mihail Pavlovics Tomszkij hamarosan írt egy öngyilkos levelet Sztálinnak, amelyben azt állította, hogy a felelősége megnevezné azokat a személyeket, akik felelősek azért, hogy ő „a jobboldali elhajlás ösvényére tévedt”. Jezsov későbbi kérdésére Tomszkij felelősége azt mondta, hogy Tomszkij Jagodára utalt.³⁸

Sztálin tudomást szerzett arról is, hogy a Jagoda irányítása alatt folyó kihallgatások során egyes NKVD-tisztek csak tessék-lássék végzik a feladatukat: például megfélemlően feltett kérdéseikkel lehetőséget kínáltak a gyanúsítottaknak arra, hogy védekezzenek a vádak ellen. Magatartásukhoz Jagoda és egyes vezető munkatársai nagy valószínűséggel a Politikai Bizottság bizonyos tagjaitól (például Grigorij Konsztantyinovics Ordzsonikidzétől, ismertebb nevén Szergo Ordzsonikidzétől) kapták a támogatást, akik ellenezték Sztálinnak az ellenzék elleni könyörtelen leszámolásra vonatkozó terveit. Sztálin a tudukra adta, hogy nem tűr semmiféle ellenvetést, és megengedhetetlennek tart bármilyen engedékenységet az „ellenséggel” szemben. 1936. szeptember 25-én Sztálin és Andrej Alekszandrovics Zsdanov Szocsiban töltött szabadságáról táviratot küldött a Politikai Bizottságnak:

„Abszolút mértékben szükségesnek és sürgősnek tartjuk, hogy Jezsov elvtárs rendet csináljon a belügyi népbiztonságon. Jagoda végképp tehetetlennek bizonyult a trockista–zinovjevista blokk felgöngyölítésére. Az OGPU e téren négyéves lemaradásban van. Ezt észrevételezi valamennyi vezető pártmunkás az NKVD-nél és az NKVD munkatársainak többsége is.”³⁹

Ezzel a levéllel megpecsételődött Jagoda sorsa, mivel Sztálin egyértelműen a tudtára adta, hogy neki nincs szüksége olyan rendőrségre, amely a legkisebb mértékben is a pártját fogja a kegyelmet nem érdemlő „nép ellenségeinek”.

A Politbüro tagjai már régóta gyűlölték Jagodát. Voltak esetek, amikor együttesen megpróbálták rábeszélni Sztálint, hogy Jagodát mozdítsa el, és a Politbüro egyik tagját nevezze ki ilyen fontos posztra, mint amilyen az NKVD vezetése. Sztálin azonban nem volt hajlandó ezt a fontos hatalmi beosztást átengedni a Politbüro valamelyik tagjának. Nem akart olyan embert az NKVD élén, akit közös érdekek kötnek össze a Központi Bizottság és a Politbüro tagjaival, és együttműködik velük. Azt akarta, hogy az NKVD az ő vak eszköze legyen, amelyet szükség esetén a Központi Bizottság és a Politbüro bármely része ellen fordíthat. Lazar Kaganovics és a Politbüro néhány más tagja Sztálint Jagoda ellen akarta fordítani. Azt próbálta neki sugallni, hogy Jagoda a politikában Joseph Fouché szerepét játssza, aki a francia forradalom idején egymás után kiszolgált a forradalmat, a direktóriumot, Napóleont és XVIII. Lajost, és nem maradt hűséges egyik politikai rezsimhez sem. Természetesen Kaganovics nem a történelmi párhuzamok iránti szeretetből hasonlította Jagodát Fouchéhoz, hanem azért, hogy felkeltse Sztálin gyanúját,

és eltávolítsa Jagodát az NKVD-ből. Kaganovics elmésen ragasztotta Jagodára a „Fouché” címkét éppen abban az időben, amikor kiadták Moszkvában Stefan Zweig Fouchéről írt könyvének fordítását, amely nagy hatást gyakorolt Sztálinra. Jagoda tudta, hogy Kaganovics őt kívül hozta párhuzamba, és ez nagyon zavarta. Hogy a rá leselkedő veszélyt elhárítsa, minden igyekezettel baráti kapcsolatot akart kiépíteni Kaganovicssal, de ez nem sikerült neki.⁴⁰

Minden áskálódás ellenére 1936-ban érte el Jagoda karrierje a zenitjét. 1936 tavaszán kapta meg az „Állambiztonság Általános Népbiztos” címet és a hadsereg-marsalli uniformist, amelyet külön az ő számára terveztek. Sztálin meghívta, hogy tegye át rezidenciáját a Kremlbe. Ez az ajánlat azt jelentette, hogy Sztálin befogadta őt a maga kis bizalmas körébe, amelybe a *Politbüro*nak csupán néhány tagja tartozott. Mintha félt volna, hogy Sztálin visszavonhatja az ajánlatát, Jagoda a következő nap beköltözött a Kremlbe. Vidéki birtokára, Ozerkibe csak hetenként egyszer járt ki. Jagoda Kremlbe való beköltözését a szovjet bürokrácia magasabb köreiben mint nagy politikai eseményt értékelték. Az NKVD magasabb köreiben tudni vélték, hogy Jagoda hamarosan a *Politbüro* tagja lesz.⁴¹

Jagoda annak ellenére, hogy mindennap beszélt Sztálinnal, képtelen volt kiolvasni annak szeméből a legkisebb jelét annak, hogy óvatosnak kellene lennie. Ellenkezőleg, úgy tűnt a számára, hogy közel van valamennyi célja eléréséhez. Abban az időben a *Politbüro* tagsága, amely korábban lenyezte őt, most kénytelen-kelletlen elismerte egyenrangú félnek.⁴²

Jagodát annyira fellelkesítette karrierjének kedvező alakulása, hogy olyan energiával kezdett dolgozni, ami még számára is szokatlan volt. Még jobban megerősítette az NKVD apparátusát. Meggyorsította a Volga–Moszkva-csatorna építését, azt remélve, hogy az ő irányítása alatt épült csatornát majd róla fogják elnevezni. A cári hadsereg egyenruhájára emlékeztető arany- és ezüstszegélyes új uniformisok bevezetésével foglalkozott, és új utasításokon dolgozott, amelyek az NKVD tisztjeinek magatartását szabályozták. Gondosan tanulmányozni kezdte a cári gárdaezred szabályzatát, és azt utánozva egy sor olyan intézkedést bocsátott ki, amelyek a tisztek és alárendeltjeik viszonyát szabályozták a cári idők hagyományának megfelelően. Mindez csupán a kezdete volt egy teljes újítási sorozatnak az NKVD-n és a Vörös Hadsereg belül.

Jagoda még elbocsátása előtt három-négy hónappal, 1936 nyarán sem látott előre semmit későbbi sorsából.⁴³

Most viszont Jagoda, Sztálin ítélet-végrehajtója fokozatosan Sztálin áldozatává vált, noha az eljárás – Sztálin szokásához híven – körmönfont volt. Jagodának Buharinhoz és a jobboldaliakhoz fűződő kapcsolatának története, valamint a Kirov-gyilkosságban játszott szerepe nem lett felfedve 1938 márciusáig, amikor vádlottként jelent meg a Buharin elleni kirakatperben. A Buharin és más jobboldaliak elleni megtorlásokat célzó Visinszkij-utalások ellenére

a terv végrehajtása ténylegesen elakadt. Szeptember 10-én a sajtó hírül adta, hogy az ellenük irányuló vizsgálatot felfüggesztették, és a vádatkat bizonyítékok hiányában elejtették. Egyes történészek spekulációja szerint, miatt Sztálin Szocsiban tartózkodott, a *Politbüro* tagjai Moszkvában elleneztek a Buharin elleni hajsztát. De ez a látszólagos visszavonulás egyszerűen taktikai manőver lehetett. Buharin és Alekszej Ivanovics Rikov még mindig párttagok és a Központi Bizottság tagságára jelöltek voltak, és így széles körű presztízsük volt. Így célszerű volt előzetes sajtótamadásokkal felkészíteni a pártot letartóztatásukra.⁴⁵

Mindenesetre Jagodát nem sokkal az első nagy per után, 1936 szeptemberében felmentették a belügyi népbiztos tisztéből; helyét az a Jezsov foglalta el, aki a Központi Bizottság képviselője-

ként maga is közreműködött az első per előkészítésében. Jagodát a Postaügyi Népbiztosság élére helyezték.⁴⁶ Teljesen világos, hogy annak kellett ide kerülnie, aki mindenkiről mindent tudott – és főleg minden kompromittálót. Másrészt pedig tudott egy katalógusszerű nyilvántartási rendszerben dolgozni, mert ez a modern rendészet fő technikája volt. Jezsov előbb központi bizottsági titkár lett, majd 1937-ben átvette az állambiztonság vezetését. Jagoda leváltását azzal indokolta Sztálin, hogy vezetése alatt az NKVD „négyéves lemaradásba került az ellenséges elemek leleplezésében”.

A menesztett belügyi népbiztost 1937. február–márciusi plénumon már súlyos politikai támadások érték Jezsov és Sztálin részéről. Itt Jezsov (Sztálin utasítására) bejelentette, hogy a korábbi vezetés idején azok a börtönök, amelyekben a trockistákat, Zinovjev híveit és a jobboldali elhajlókat őrizték, igen hamar „üdüllökké” változtak – a rabokkal „liberális” volt a bánásmód.⁴⁷ Jezsov felháborodással szólt arról, hogy a politikai foglyok éhségstrájk-

Genrih Jagoda, az NKVD-vezetője (1936. május 1.)⁴⁴

jaik segítségével elérték követeléseik teljesítését, és a moszkvai NKVD-vezetők ezektől az éhségstrájkoktól „rettenetesen félték”.⁴⁸ Az új sztálini utasítások fényében, amelyeknek megfelelően a plénumnak már az első munkanapján, 1937. február 27-én megkezdődött a különböző időpontokban agyonlövésre ítélt „megrögzött bűnözők” listáinak jóváhagyása, emellett új viszonyulást kellett kialakítani a bebörtönzöttek ellenállásának kedvelt formáihoz, az éhségstrájkot is beleértve. A börtönökben uralkodó rendszert érintve feltette a kérdést: „*Honnan származik az ilyen gondoskodás az ellenségről?*”⁴⁹ A plénum március 3-án elfogadott határozata nyíltan szólt arról, hogy ezekben a börtönökben az elítélteknek, különösen a „szovjethatalom ellenségeinek” a magatartása „tűrheterlen”.⁵⁰ A Politbüro 1937. március 13-án jóváhagyta Jezsov parancsát a börtönökben lévő rendtartásról.⁵¹

Egy történelmi anekdota szerint a februári plénumon a támadások keresztüztüzeiben álló, elkéseredett Jagoda a következő szavakkal fordult egy jelenlevőhöz: „*Fél évvel korábban mindannyijukat letartóztathattam volna.*”⁵²

5. Leszámolás a jobboldali ellenzékkel

A sors iróniája, hogy néhány nappal Szergo Ordzsonikidze halála előtt Buharin – tudván, hogy a közeljövőben letartóztatják – írt egy búcsúlevelet Ordzsonikidzénak, kifejezve azt a félelmét, hogy amikor börtönben lesz, arra fogja kényszeríteni az NKVD, hogy hamis vallomást tegyen, ahogy Ordzsonikidze helyettese, Georgij Leonyidovics Pjatakov és mások tették. Buharin azt írta: biztos benne, hogy Ordzsonikidze tudja, hogy az összes vallomás hamis, azokat az NKVD koholta. Buharin kijelentette, hogy ő ártatlan, kérte Ordzsonikidzét, hogy értse meg őt, és gondoskodjon családjáról. Különösen azt kérte tőle, hogy viselje gondját a kisfiának, amíg Anna Larina össze tudja szedni magát, és talál munkát.

Buharin és Rikov letartóztatása csupán kilenc nappal Ordzsonikidze halála után történt, a Központi Bizottság plénumának ülése idején, amelynek megnyitását a tragédia miatt későbbre halasztották. Az ő letartóztatásuk nem volt váratlan. Mindkettőjüket a plénum résztvevői egy csomó irtózatossá bűn elkövetésével vádolták, és amikor védekezni akartak, lehurrogták őket. Ez még visszataszítóbb látványosság volt, mint az 1936. decemberi plénum. A vádak pontosan nem konkretizáltak, de az, hogy a „zinnovjevista–trockista terroristákkal” kapcsolták össze őket, nyilvánvalóvá tette, hogy végül összefüggésbe fogják őket hozni a Kirov-gyilkossággal. Figyelembe véve, hogy Buharin és Rikov jobboldali politikai vonalat követtek, ami szöges ellentétben állt a baloldali Zinovjev és Kamenyev vonalával, az ezzel a csoporttal való szövetség vádjá erőteltettnék tűnhetett (jóllehet Buharin ismételtelen közeledett Kamenyevhez 1928-ban). Mindazonáltal ebben az időben a racionalitásnak minden eleme eltűnt a politikai vitákból, és kizárólag összeesküvésről és árulásról esett szó.⁵³

Az 1937. februári KB-ülésem Sztálin deklarálta az osztályharc fokozódó éleződését, mint a szervezett tisztogatás ideológiai alapját. Ekkor terjesztette elő, hogy a

Buharin-csoportot is ki akarja végeztetni. Ez ellenállásba ütközött. A Politikai Bizottság tagjai közül az ukrainai titkár, Sztanyiszlav Koszior és első helyettese, Pavel Posztisev voltak a fő ellenzői, és körülöttük kristályosodott ki az ellenállás.⁵⁴

Ekkorra már kialakult az a gyakorlat, hogy össze nem tartozó ügyeket montíroztak össze egy perré, egy összeküvést konstruáltak. Így Buharint összekapcsolták Jagodával. Buharint és Rikovot az 1937. februári KB-ülésem tartóztatták le. A „jobboldali trockista szovjetellenes központ” perére csak egy évvel később, 1938. március 2–13-ig került sor. További fővádoltak: Nyikolaj Ivanovics Kresztyinszkij és Hrisztyián Georgijevisz Rakovszkij. A 21 vádlott közül 19-et végeztek ki. Letartóztatták az államvédelem volt parancsnokát, Jagodát is, pontosan azért, mert a tömeges kivégzéseket és a Buharin-csoport likvidálását ő sem akarta. Jagoda apparátusának több magas rangú államvédelmi funkcionáriusa is meg akarta szüntetni a terrort. Jagoda 1937. áprilisi letartóztatása után kivégezték az NKVD kb. 3000 tisztjét. Augusztus 17-én a Központi Bizottság elrendelte, hogy az NKVD kínvallatásnak vessen alá a letartóztatottakat.⁵⁵

Ellenük a fő vád Jagodán és az NKVD-n keresztül a Kirov-gyilkosság megrendezésében való részvétel volt. Buharin és Rikov szilárdan tagadtak bármiféle közreműködést a gyilkosságban, de Jagoda azt vallotta, hogy titkos utasítást adott a Leningrádi NKVD helyettes vezetőjének, Ványa Zaporozsecnek, akit egy évvel korábban kivégezték. Azt is állította, hogy Zaporozsec parancsolta meg Kirov testőrének, Boriszovnak a meggyilkolását egy autóbaleset által, mert Boriszov be volt avatva a Kirov-gyilkosság titkába, és Zaporozsec félt, hogy Boriszov elárulja.⁵⁶

Mindazonáltal valószínűtlen, hogy Jagoda, akinek nem volt logikus motívuma arra, hogy megölje Rikovot, irányította az egész bűncselekményt. Ezért főkolomposnak egy új személyt kellett a felszínre hozni: Avel Jenukidzét, Sztálin régi grúziai elvtársát, aki a Központi Végrehajtó Bizottság titkára volt, és akit 1937 végén letartóztattak és kivégezték. Jenukidzét úgy állították be, mint olyan személyt, aki parancsokat osztogatott Jagodának, és nem vette figyelembe Jagoda ellenvetéseit. Jagoda ezt így fogalmazta meg a válogatott kínzások hatására tett „vallomásában”:

„*Megpróbáltam ellenvetést tenni. Egy sereg érvelt voltam fel, hogy ez a terrorista akció célszerűtlen és szükségtelen. Sőt, hozzátettem, hogy én, mint a vezetés tagjainak őrzéséért felelős személy, elsőként leszek felelőssé téve a vezetés egyik tagja ellen elkövetett terrorista akcióért. Felesleges mondanom, hogy az ellenvetéseimet nem vette figyelembe, és azoknak nem lett foganatja.*”⁵⁷

Noha megfelelőnek tűnt utolsó gonosztevő szerepére olyan embert választani, aki halott, Jenukidze valószínűtlen jelölt volt. Sokkal kisebb hatalma volt, mint Jagodának, akit sosem tudott volna kényszeríteni semmire. Trockij szerint Jenukidze azért került Sztálin feketelistájára,

mert tiltakozott a leningrádi régi gárda elleni vad megtorlás ellen, még telefonált is a *Politbüro* tagjainak. Volt olyan szóbeszéd is, hogy Jenukidze az *Egy öreg bolsevik levele* című írás szerzője, de Trockij ezt nevetségesnek vélte, mert „*Avel nem lett volna hajlandó együttműködni és azt vallani, hogy kapcsolata volt a jobboldaliakkal*”, ami szerephez juttathatta volna az 1938. márciusi perben. Ehelyett csendben agyonlőtték.⁵⁸

Jagoda valóban ellenvetést tehetett a Kirov-gyilkosság ellen, ahogy vallotta a perében, de az egyetlen személy, aki utasíthatta őt, Sztálin volt, és nem Jenukidze. Miért őt tette meg Sztálin és Jezsov bűnbaknak? Mindenekelőtt ő alkalmas eszközként szolgált a jobboldaliak perbe fogására, mert az az állítás, hogy Jagoda kapcsolatban állt Buharinnal és a jobboldaliakkal, nem volt teljesen alaptalan. Sztálin valószínűleg annak is a tudatára ébredt, különösen az *Egy öreg bolsevik levele* közzététele után, hogy a Kirov-gyilkosságban az NKVD részvételével kapcsolatos gyanú nagyon elterjedt. Ez adta meg az értelmét annak, hogy Jagodát felvegyék a Kirov-gyilkosságért felelős személyek sorába. Ami magát Jagodát illeti, neki nem volt más választása, mint vallani. Majdnem egyévi fogsága alatt annyira megkínózták, hogy engedékennyé vált. Mint az összes vádlottakkal, Jagodával is sok órán keresztül taníttatta be Jezsov a vallomást. Kétségtelen, hogy a többiekhez hasonlóan Jagodának is az életét ígérték cserébe az együttműködéséért.⁵⁹

Könnyen elképzelhetjük, hogy mit érzett Jagoda, amikor a sors kifürkészhetetlen keze hirtelen kiragadta őt a hatalom csúcsáról, és azon számos börtöncella egyikébe zárták, amelyekbe ő küldte ártatlan emberek ezreit sok éven keresztül. Most úgy hozta a sors, hogy neki kellett végigmenni ugyanazokon a szenvedéseken, amelyeken az ő ártatlan áldozatai számtalanszor végigmentek. Alexander Orlov megfogalmazása szerint, ha Jagoda a rendszer ellen fellázadt emberektől kapta volna a halálos ítéletet, akkor azt mondhatnánk, hogy teljesen rászolgált. De Sztálin kezéből a büntetést nem érdemelte meg.⁶⁰

Jagodát annyira megrázta a letartóztatása, hogy egy nyugtalan állathoz hasonlított, amely még nem szokott hozzá a bezártsághoz. Szüntelenül nagy léptekkel járkált a cellájában, és nem jött álom a szemére. Nem tudott enni. S amikor az NKVD új főnöke, Jezsov megkapta azt a jelentést, hogy Jagoda magában beszél, megrémült, és egy orvost küldött hozzá. Jezsov attól félt, hogy Jagoda megőrül, és ezért elvész a megrendezendő per számára. Ezért megkérte Jevgenyij Szluckijt, a Külügyi Osztály főnökét, hogy látogassa meg több alkalommal a foglyot a cellájában. Jagoda örült a látogatónak. Szluckijnak megvolt az a képessége, hogy bármely érzelmet képes volt színlelni, de ez alkalommal őszinte könnyek törtek fel a szeméből, olyan erős szájalmat váltott ki belőle a megtört ember. Mindamellet igyekezett feladatát teljesíteni, minden szót megjegyzett, amit Jagoda mondott, hogy később arról írásban jelentést tehessen Jezsovnak. Jagoda megértette, hogy miért küldték hozzá Szluckijt, de ez a körülmény nem változtatta meg a hozzá való viszonyulását. Egy dologban biztos lehetett: Szluckij, aki nem volt biztos a saját jövőjében, sokkal boldogabb lenne, ha Jagoda lenne a

főnöke, és sokkal szívesebben látná Jezsovot a börtönben Jagoda helyett.⁶¹

Jagoda nem volt óvatoskodó Szluckijjal szemben, fesztelenül megvitatta vele a helyzetét, és keserűen panaszkodott, hogy Jezsov néhány hónap alatt lerombolta az NKVD-nek azt a csodálatos mechanizmusát, amit ő 15 éven át fáradhatatlan szorgalommal felépített.⁶²

Egyik este, amikor Szluckij távozni készült, Jagoda így szólt hozzá: „*Közölheti a Jezsovnak írt jelentésében, hogy azt mondtam: végül is léteznie kell Istennek.*”

„*Micsoda?*” – kiáltott fel Szluckij meglepetten és kissé szégyenkezve, hogy említés történt a Jezsovnak teendő jelentésére.

„*Nagyon egyszerű*” – válaszolta Jagoda. „*Sztálintól csakis hálát érdemeltem volna hűséges szolgálatomért, Istenről viszont a lesgzigorúbb büntetésre is rászolgáltam, mivel ezerszámra szegtem meg a parancsait. Nos, gondoljon arra, hogy hol vagyok, és ítélje meg maga is: kell-e léteznie Istennek?*”⁶³

A kémkedés és államellenes összeesküvés mellett Jagodát azzal vádolták, hogy meggyilkoltatta, méghozzá orvosokkal elkezelte, elődjét, Menzsinszkijt és legjobb barátját, Gorkijt. Sztálin úgy igyekezett a közvéleményt még inkább a letartóztatott állambiztonsági vezető ellen hangolni, hogy a számára a kegyetlen valóság elől való menekülést jelentő, valóban szélsőségesen fényűző életmódja miatt (amely a szovjet elit körében egyáltalán nem volt egyedi jelenség) is szította ellene a gyűlöletet. 1937. április 8-án házkutatást tartottak Jagoda lakásán. Ennek során 22 997 rubel készpénzt, 1229 üveg bort, több tucat prémbekecset és bundát, több mint száz rolni angol szövetet, rengeteg prémet, három lenyúzott hattyúbőrt, leopárdbőröket, 70 női selyemalsóneműt, 9 fényképezőgépet, Zeiss filmvetítőt, egy több mint 1000 darabos étkészletet, 3904 pornográf képet és 115 gumióvszert koboztak el. Az NKVD évente 605 000 rubelt költött a népbiztos két vidéki háza, nyaralója, valamint két moszkvai lakása pusztá fenntartására. Újabb 140 000 rubelre rúgott a népes Jagoda-rokonságnak nyújtott „dotáció”. Több millió rubelt költött a korszak neves politikusainak, íróinak támogatására, szeretőinek juttatott ajándékokra, amelynek költségeit az NKVD gazdasági részlege Jagoda utasítására gyakran saját titkos keretéből folyósított az illetőknek.⁶⁴

Egyes művészek számára, mint egy reneszánsz kori nemes úr, fényes megélhetést biztosított. Jagodának tetszetek a mélyen vallásos, zseniális festő, Pavel Korin hagyományok, ortodox templomokat ábrázoló képei, így a festőnek nem kellett sokat költenie a Moszkva belvárosában lévő villája és hatalmas műterme fenntartására.⁶⁵

Sztálin igyekezett Jagoda kikényszerített, a kihallgatósítók által előre megfogalmazott vallomásait felhasználni több vádlott-társa, többek között Avel Jenukidze ellen is. Később, az 1938 márciusában megtartott nagy per idején Jagoda kénytelen volt megismételni a régi barátjával kapcsolatos rágalmakat. A hatóságok végig attól féltek, hogy a kegyetlen kínzásoknak alávetett, lelkiileg teljesen összetört volt NKVD-vezető visszavonja azokat a vallo-

másait, amelyeket a vizsgálati szakaszban vertek ki belőle. Ezért beküldték cellájába régi bizalmas barátját, a közben szintén letartóztatott Vlagyimir Kirson drámaíró (akit, miután ezt a feladatát teljesítette, kivégeztek). Kirson beszámolót írt beszélgetésükről fogvatartóinak. Ez az írás a korszak egyik legmeggrázóbb dokumentuma, amelyből kiderül, hogy milyen eszközökkel érték el, hogy Jagoda végül elvállalta a koronatanú szerepét a nagy perben.⁶⁶

5. A per

Jagoda ebben a bírósági színjátékban az egyik legnegatívabb szerepet kapta, szinte mindazt meg kellett testesítenie, amit a „nép ellensége” korabeli fogalma magában foglalt. Eszerint mivel egyszerre volt tagja a baloldali ellenzéknek (trockista–zinovjevista csoport) és a „jobboldali” Buharin-féle csoportnak is, a kettő közötti összekötő feladatát látta el, szabotálta az „ellenséggel folytatott harcot”, amellet több állam (köztük a náci Németország) részére is kémkedett. Egy akkoriban készült karikatúrán SS-egyenruhában ábrázolják, hóhérbárdal a kezében, térdig vérben gázolva.

A kegyetlen kihallgatási módszerek hatására minden képtelen vádat magára vállalt, és a tárgyaláson – ahogy a jegyzőkönyv következő részlete tanúskodik róla – gépiesen előadta a betanult szöveget, a „vallomást szörnyű bűneiről”:

„Szovjetellenes tevékenységem kezdetét az 1928-as évre kell tenni, amikor beléptem a jobboldaliak szovjetellenes szervezetébe. [...] A jobboldaliak szovjet hatalom elleni harcának első fázisában az én szerepem abban állt, hogy Buharin és Rikov jobboldali szervezetét tendenciózusan elláttam az OGPU nehezen hozzáférhető, titkos anyagaival, amiket ők – Buharin és Rikov – a Párt ellen folytatott harcukban felhasználtak.

A továbbiak során, amikor a jobboldaliak áttértek illegális helyzetükben a Párttal és a szovjet hatalommal szembeni harcra, a jobboldaliak központja azt a feladatot adta nekem, hogy megóvjam a jobboldaliak szervezeteit a lebukástól. (...) Itt teljes felelősséggel ki kell jelentenem, hogy az a bűn, hogy a szovjet hatalom és az NKVD szervei csak az 1937–38-as években voltak képesek leleplezni és felszámolni a jobboldaliak és a »jobboldali, trockista blokk« ellenforradalmi tevékenységét, az én elnöki munkámat terheli az NKVD szervezetében. Ha a szovjet felderítés mentes lett volna a jobboldaliak és kémek ellenforradalmi csoportjától, amely az én elnökségem következtében volt jelen, a szovjet hatalom elleni összeesküvés csírájában fel lett volna derítve. [...]

1931-ben, a jobboldaliak illegális tevékenységének időszakában, amikor a szervezet lebukástól való védelmének a feladata leginkább aktuálissá vált, a jobboldaliak központjának vezetői azt kérték tőlem, hogy vezessek be az OGPU vezetési munkájába a jobboldaliak szervezetének aktív résztvevőit; ennek bizonyosságául megemlítem a titkos politikai részleg vezetője kijelö-

lésének konkrét tényét. Ennek a részlegnek a feladata volt vezetni a harcot a jobboldali trockista szervezetekkel szemben. E részleg vezetőjének a jobboldaliak szervezetének tagját, Molcsanovot neveztem ki. [...] Ebben az időszakban (1931–32) jött létre számos jobboldali csoport az OGPU apparátusában [...]. Akkor a jobboldaliak vezéreszméje, és a szervezet tevékenységének kiindulópontja az volt, hogy az ellenforradalmi fordulatra a Kreml elfoglalása útján számítottak.”⁶⁷

Vallomásában azt a képtelen vádat is magára vállalta, hogy tervük egyenesen az államkapitalizmusra való átalításra irányult:

„Kitűztük-e célul a szovjethatalom megdöntését? Erre a kérdésre igenlően felelek. Milyen társadalmi-politikai rendszert állítottunk volna vissza a szovjethatalom megdöntése után? Erre a kérdésre is egyenesen azt válaszolom: kapitalista rendszert.”⁶⁸

A vádlottak elleni karaktergyilkosság része volt, hogy a német nácizmussal is kapcsolatba hozták őket, egy „fasiszta katonai szervezkedés” résztvevőiként látva, ezáltal még ellenszenvesebbé téve őket a közvélemény előtt:

„Jemukidze szavaiból megtudtam, hogy a Kremlben létrejött az a katonai összeesküvő szervezet, amely kedvező pillanatban kész végrehajtani a fordulatot. E szavakból megtudtam, hogy tájékozódnak a német fasizmus felé is, amely 1933-ban került hatalomra.”⁶⁹

Az államellenes összeesküvés mellett azzal is vádolták Jagodát, hogy az OGPU, majd később az NKVD vezetőjeként kém szervezetet hozott létre, amely az ő irányítása alatt működött, államtitkokról informálva bizonyos külföldi hírszerző szervezeteket:

„Mindenekelőtt azt kell jelentenem a bíróságnak, hogy az OGPU, majd az NKVD apparátusában az én védelmem alatt létezett a követőimnek egy csoportja, a külföldi külföldi hírszerzők besúgóinak egy szervezete. [...] Kétségtelen, hogy e kémeken keresztül a külföldi hírszerző szervek tájékoztatva voltak a jobboldaliak szervezetéhez való tartozásomról, és az ő szervezetükben betöltött szerepemről. A jobboldali-trockista blokk létezéséről és tevékenységéről úgyszintén tájékozottak voltak.”⁷⁰

Jagoda valójában a vallomása során utalt arra, hogy nem mondta el az egész történetet. Miközben Visinszkij kihallgatta, több alkalommal így válaszolt: „ez nem egészen így történt”, és „ez nem így volt”. De ezek az árnyalatok valószínűleg elkerülték a tárgyalóterem hallgatóságának figyelmét, amelyet rabul ejtettek a borzasztó vádak a tiszteletre méltó régi bolsevikok ellen, és a megaláztatás és lefokozás, amelynek alá voltak vetve. A legtöbb vádnak abszurdnak kellett tűnnie. Senki sem tudta elhinni, hogy Buharin és Rikov képes lett volna meggyilkolni nemesak Kirovot, hanem – ahogy a vád állította – Kujbisevet, Gor-

kij szovjet írók és másokat is. Mégis a vádlottak egymásra vallottak. Egyedül Buharin próbálta megvédeni önmagát, és rámutatni a per valódi céljára, noha ő is túlságosan óvatos volt, feltehetően azért, mert a családját akarta védeni.⁷¹

E végső kirakatper vádlottainak kivégzésével Sztálin megsemmisítette valamennyi valódi vagy képzeletbeli ellenzékét – kivéve egyet, Trockijt, akit a per során azzal vádoltak, hogy külföldről irányította az egész összeesküvést. A szovjet bíróság által a távollétében halálra ítélt Trockij megbélyegzett ember volt. Két sikertelen kísérlet után az ítéletet 1940-ben, Mexikóban egy Ramon Mercader nevű NKVD-s orgyilkos ügynök hajtotta végre.⁷²

Szolzsenyicin a következőképpen emlékezett *A Gulag szigetcsoport* című művében a tárgyalásra:

„Úgy tűnt, Sztálin ott ült a terem jobb oldalán. Jagoda bizakodva és kitarítón közvetlenül Sztálinhoz könyörgött kegyelemért: »Magához folyamodom kegyelemért! Én két hatalmas csatornát építettem magának!« Egy tamu beszámolója szerint ebben a pillanatban egy gyufa lángja látszott fellobbanni a muszlinfüggöny mögött, és amíg ez be nem fejeződött, egy pipa körvonalát lehetett látni.»⁷³

Nem volt kegyelem. Genrih Jagodát 1938. március 15-én halálra ítélték, és röviddel a tárgyalás után sortűz által kivégezték. Jagoda sorsában nem sokkal később felesége, Ida Leonyidovna Averbah is osztozni kényszerült.

Az elnyomásnak sokféle formája van. Ezek közé tartozik az is, amikor az egyén lelkiismeretén tesznek erőszakot, erkölcsi érzékét fojtják meg, és az ilyen terror áldozata a rákényszerített bűnök miatt egyre inkább zsarolhatóvá, és így uralhatóvá válik. Ebbe a körbe tartozik Genrih Jagoda is, aki a kommunista diktatúra bűneinek egyik elkövetője, valamint elszenvédője is volt.

6. A méltányosság elve és a koncepciók perek felülvizsgálata a rendszerváltás után

Amennyiben a Jagoda rehabilitációját elutasító, 2015-ös bírói döntést a természetjog Arisztotelésztől eredő jogelvei, az igazságosság és méltányosság elve alapján vizsgáljuk, az alábbiakat állapíthatjuk meg: az ítélet az igazságosság elvének lényegében megfelel, mivel a „vádolt” – ha nem is a felülvizsgált ügy vádpontjai között szereplő bűntetteket, de mégis – súlyos bűnöket követett el a sztálini terrorgépezet részeként. Azonban ebben az ügyben felmerülnek olyan enyhítő körülmények is, amelyeket a felülvizsgálati döntés meghozatalakor nem vettek figyelembe. Jagoda ugyanis nagyrészt azért került a Buharin-per vádlottjai közé, mert nem teljesítette vakon Sztálinnak a Zinovjev–Kamenyev-per kirakatperként való megrendezésére, a gyanúsítottak kínvallatására adott parancsát, korábban pedig ellenezte a lágerrendszer sztálini modelljének megalkotását, és helyett a politikai elitéltek földművelési munkákban való felhasználását javasolta. Tehát az a jogi megoldás, amely szerint teljesen azonos elbírálás alá helyezik, és egyformán bűnösnek kezelik a sztálini terror ellen életét kockáztatva fellépő Jagodát a diktatúrát minden ellenkezés nélkül, vakon kiszolgáló társaival (például Jezsovval), az véleményem szerint a méltányosság elvének maradéktalanul nem felel meg. A méltányos ítélet egyik fontos feltétele ugyanis az enyhítő körülmények figyelembevétele, Jagodának a diktatúra elleni, életveszéllyel járó, megtorlást maga után vonó tiltakozása, a koholt vádak kétségbe vonása, amelyeket ebben az esetben a bíróság nem vizsgált.

Jagoda és felesége, Ida Averbach (1922)⁷⁴

KÁDÁR, ÉVA

Genrih Jagoda, Komplize und Opfer eines Massenmordes (Zusammenfassung)

Ziel des Aufsatzes ist, ein genaueres Bild über die im Ausbau der stalinistischen Diktatur gespielte widersprüchliche Rolle von Genrih Jagoda, der ehemalige Leiter von OGPU („Vereinigte staatliche politische Verwaltung“) und NKWD („Volkskommissariat für innere Angelegenheiten“) war, darzustellen. Dadurch möchte die Autorin zu seiner historisch objektiveren und juristischen Beurteilung, Bewertung beitragen. Damit möchte die Autorin den historischen Hintergrund dieses komplizierten juristischen Problems ausloten, mit dem der Oberster Gerichtshof von Russland im Jahre 2015 konfrontiert hat. Genrih Jagoda wurde nämlich im Schauprozess gegen Bucharin und seine Kameraden zum Tode verurteilt und hingerichtet, ähnlich den anderen Angeklagten, unschuldig. Im Vergleich zu den anderen Opfern des Schauprozesses wurde er nicht rehabilitiert, weil er am Ausbau und dem Betrieb des stalinistischen Terrors

haftbar teilgenommen hat. Der Gedanke des Wiederaufnahmeverfahrens ist trotz allem aufgekommen, weil Jagoda mehrmals im Interesse der unschuldigen Angeklagten aufgetreten ist, und er hat sich gegen die brutale Methode der stalinistischen Diktatur eingesetzt. Im Aufsatz möchte die Autorin die eigene Meinung des ehemaligen Sicherheitsleiters über den Plan der Zwangsarbeitslager bekannt geben, den er trotz seines Willens verwirklichen sollte. Hierbei strebt sich die Autorin danach, die seltsame Tätigkeit von Jagoda in der Vorbereitung des Schauprozesses gegen Grigorij Zinovjev und seine Kameraden, seinen Protest der Verwirklichung dieses Prozesses zu analysieren. Letztendlich hat es dazu geführt, dass er selbst auch in einem gut geplanten, mit abgehalfterten Kampagnen begleitenden Prozess verurteilt wurde, dessen Methode und Vorgänge versucht der Aufsatz vorzustellen.

Jegyzetek

- ¹ KIS János: Rehabilitáltak Buharint. *Beszélő*, 1988. 23. sz. *beszelo.c3.hu/cikkek/rehabilitáltak-buharint*
- ² Russian Supreme Court refuses to rehabilitate Stalin-era commissar Yagoda. *The Moscow Times*, April 3, 2015. www.themoscowtimes.com/2015/04/03/russian-supreme-court-refuses-to-rehabilitate-stalin-era-commissar-yagoda-a45422
- ³ Oroszország. 62 millió áldozat a XX. században. *MTI*, 2001. október 29. archiv1988-2005.mti.hu/
- ⁴ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5c/1915-genrich_yagoda.jpg
- ⁵ hu.wikipedia.org/wiki/Genrih_Grigorjevics_Jagoda#/media/Fájl:1912_genrich_jagoda_kartei_orchraha.jpg
- ⁶ BÉLÁDI László – KRAUSZ Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987. ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Intézet, 245. p.
- ⁷ en.wikipedia.org/wiki/Genrih_Yagoda#/media/File:1924_yagoda_menshinsky_derszhinsky.jpg
- ⁸ *A kényszermunka sztálini rendszere fejlődésének különleges szakaszai*. Orosz Állami Politika- és Társadalomtörténeti Levéltár (Roszszijzkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-PolityicseszkojIsztorii, RGASZPI), f. 17. op. 3, 746. dok. 211. p.
- ⁹ АФАНАСЬЕВ, Ю.Н.: *История сталинского Гуллага: конец 1920-х. РОССПЭН* 2005. 27. p. docs.historyrussia.org/ru/nodes/45095-istoriya-stalinskogo-gulaga
- ¹⁰ Az Orosz Föderáció Állami Levéltára (Goszudarsztvennij Arhiv Roszszijzkij Federacii). GA RF. F. R–9479. Op. 1. dok. 3. I. 23-24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.
- ¹¹ moszkvater.com/wp-content/uploads/Genrih_Yagoda_moszkvater.jpg
- ¹² CZÉH Zoltán: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. 28. sz. 193. p.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/40/Yagoda_kanal_Moskva_Volga.jpg
- ¹⁵ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ¹⁶ ruskijymir.ru/upload/medialibrary
- ¹⁷ ORLOV, Alexander: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, 1953. Random House, 248–249. p.
- ¹⁸ ORLOV 1953. 249. p.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ ORLOV 1953. 249–250. p.
- ²¹ ORLOV 1953. 250. p.
- ²² ORLOV 1953. 251. p.
- ²³ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ²⁴ KNIGHT, Amy: *Who killed Kirov? The Kremlin's greatest mystery*. New York, 2000. Hill & Wang Pub, 15. p.
- ²⁵ KNIGHT 2000. 16. p.
- ²⁶ CONQUEST, Robert: *Stalin and the Kirov-murder*. Oxford, 1989. Oxford University Press, 26. p.
- ²⁷ KNIGHT 2000. 16. p.
- ²⁸ KNIGHT 2000. 17. p.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ KNIGHT 2000. 18. p.
- ³¹ KNIGHT 2000. 231. p.
- ³² Uo.
- ³³ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ³⁴ KNIGHT 2000. 249–250. p.
- ³⁵ KNIGHT 2000. 250. p.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ KNIGHT 2000. 250–251. p.
- ³⁸ KNIGHT 2000. 251. p.
- ³⁹ MIKELN, Miloš: *Sztálin. A zsarnok élete*. Budapest, 1988. Fehér Holó Könyvkiadó, 214. p.
- ⁴⁰ ORLOV 1953. 256. p.
- ⁴¹ ORLOV 1953. 257. p.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ ORLOV 1953. 258. p.
- ⁴⁴ de.wikipedia.org/wiki/Genrih_Grigorjewitsch_Jagoda#/media/Datei:1936_genrich_grigorjewitsch_jagoda.jpg
- ⁴⁵ KNIGHT 2000. 251. p.
- ⁴⁶ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ⁴⁷ *Voproszi isztorii*. 1994. 10. sz. 18–19. p.
- ⁴⁸ *Voproszi isztorii*. 1994. 10. sz. 19–20. p.
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ *Voproszi isztorii*. 1955. 2. sz. 23. p.
- ⁵¹ A *Politbiuro* P46/30/ határozata. AP RF. 3. op., d. 166, 100.
- ⁵² BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ⁵³ KNIGHT 2000. 257. p.
- ⁵⁴ SZABÓ Miklós: A Szovjetunió története. *ABCD Interaktív Magazin* (CD-ROM), 1995. 1. sz.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ KNIGHT 2000. 258. p.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ KNIGHT 2000. 258–259. p.

⁶⁰ ORLOV 1953. 259. p.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ KUN Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, 2002. PolgArt Könyvkiadó, 251–252. p.

⁶⁵ KUN 2002. 440–445. p.

⁶⁶ KUN 2002. 298–299. p.

⁶⁷ *A Buharin és a trockisták elleni per gyvorsírasos jegyzőkönyve* (Report of court proceedings in the case of the anti-Soviet „Bloc of

rights and Trotskyites”. Moscow: People’s Commissariat of Justice of the USSR, 1938)

⁶⁸ Стенограмма. Бухаринско-троцкистского процесса. 2–12 марта 1938 г. Продолжение вечернего заседания 8 марта 193 года. hrono.ru/dokum/1938buharin/vec8-5-38-1.php

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ KNIGHT 2000. 259. p.

⁷² Uo.

⁷³ SZOLZSENYICIN, Alekszandr: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, 1993. Európa Könyvkiadó, 477. p.

⁷⁴ Ida Averbachot 1938-ban szintén kivégezték.

upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Genrikh_Yagoda_and_Ida_Averbakh_1922.jpg

Az első világháború következményeit Magyarország számára közismerten tragikus és gyászos következményekkel lezáró, 1920. június 4-én aláírt „karthágói jellegű” büntető béke feltételeit tartalmazó kiterjedt nemzetközi egyezmény rendelkezései között találhatóak azok a rendelkezések is, amelyek a Magyar Királyság „Európán kívüli érdekeit” számolták fel.¹ Ezek az érdekeltségek – jogosultságok és kiváltságok – nem friss, a háború során szerzett hódításokat vagy szerzeményeket jelentettek, hanem még korábban – a Habsburg, majd Osztrák–Magyar Monarchia idején – a világháborút jóval megelőzően megszerzett kedvezményeket és egyes távoli országokkal fenntartott békebeli kereskedelmi viszonyok, osztrák–magyar állampolgárok utazási, tartózkodási és ügyleti tevékenységének, valamint a Monarchia ottani konzuli tevékenységének kereteit foglalták magukban. Az akkori konzuli feladatok és funkciók közé tartozott a ma már ismeretlen „konzuli bírászkodás” is, amely a kiváltságok lényeges elemét jelentette európai államok számára az Európán kívüli országokkal kötött egyezményeik nemzetközi gyakorlatának klasszikus korszakában.

A Monarchia egykori „tengeren túli” érdekeinek és jelenlétének addig még fennálló – formálisan meg nem szüntetett – egyezményi örökségét felszámoló előírásokat mind a magyar, mind az osztrák békeszerződés² tartalmazta. A békerendezések által előírt kényszerű lemondások az egykori Monarchia mindkét alkotmányos alkotóegysége – immár önálló nemzetközi közjogi létezésének korszakában – számára megszüntette annak lehetőségét, hogy öröklhessék közös nagyhatalmi jogelődjüktől annak államközi szerződésekben biztosított jogait és kedvezményeit.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európán kívül gyakorolt jogosítványait biztosító és a világháborúig hatályban lévő nemzetközi szerződések között külön jelentőséggel bírtak azok az államközi egyezmények, amelyek a békeszerződés „szövetséges és társult hatalmai” közé tartozó országokra vagy az általuk addigra ellenőrzött területekre vonatkoztak. A győztes nemzetközi katonai és politikai koalíció közé tartozó aláíró államok közül a kérdéses

FORRÁS

Teschmayer Gábor – Törő Csaba

Magyarország „Európán kívüli érdekeinek” felszámolása a trianoni békeszerződésben

„Európán kívüli érdekeink” Nagy-Britanniát és Franciaországot közvetve (észak-afrikai protektorátusaik révén), valamint Kínát és Sziámot közvetlenül (a Monarchiával korábban kötött kétoldalú megállapodásaik révén) is érintették.

A békeszerződés IV. része tartalmazta mind az általános jellegű joglemondó, elismerő és elfogadó, mind az egyes országokra lebontott különös rendelkezéseket. Ezek értelmében Magyarország általánosságban kinyilvánította, hogy lemond „az Európán kívüli területekre vonatkozó mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek a volt Osztrák–Magyar Monarchiát” megillették, valamint „mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen” a békeszerződés részes bármely államával szemben érvényesíthetett. Egyúttal kötelezte magát, hogy „elismeri és elfogadja mindazokat a rendszabályokat”, amelyeket a korábbi jogok tényleges gyakorlásának megszüntetése érdekében a győztes államok már foganatosítottak, vagy csak még azután fognak megtenni. Ezzel Magyarország lényegében előre hozzájárulását adta – „*charta blanche*” egyetértését biztosította – saját tengeren túli jogait felszámoló jövőbeli intézkedésekhez is (1921. évi XXXIII. tc. 79. cikk).